

KAKO POJMOVATI KOPITARJEVO OPREDELITEV ZA LJUDSKO OSNOVO SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

V Kopitarjevi slovnici (1808) je izrečena ostra kritika tedanjega »mestnega« kranjskega jezika, pogojev izobrazbe in socialnih možnosti pripadnika slovenske narodnosti. z teh spoznanj so izhajali naslednji Kopitarjevi zaključki: »Mestni krajski (govorjeni in starejši knjižni) jezik«, za katerega je značilna opazna stopnja interference mednarodnih in medjezikovnih pojavov (1. glasoslovno-oblikoslovna, 2. besedno-skladenjska), že kot neenotna jezikovna zgradba (*Kauderwelsch!*) ne more biti uspešno sporazumevalno in izobrazbeno sredstvo za večinsko slovensko prebivalstvo podeželja. Nujna je njegova preobrazba tako z jezikoslovnih kot tudi narodnostno-družbeno-humanitarnih razlogov; ti so predvidevali vključitev Slovencev kot naroda v kulturno nadstavbo Evrope. Preobrazba »mestne« jezikovne osnove je potekala ob naslonitvi na jezik večinskega slovenskega kmečkega sloja. Zadevala je podrobno razčlenitev glasoslovno-oblikoslovnih narečnih pojavov ter se soočala s skladenjsko-leksikalno zgradbo slovenskega jezika nasploh. Ta se je zdela v živem govoru slovenskega podeželanca oziroma ljudski besedni umetnosti pristna, funkcionalna in zato v normativnem in stilističnem pogledu ustrezna.

Kopitar's Grammar (1808) contains a sharp criticism of the "oppidan Carniolese" of the time and of the educational and social prospects of the members of the Slovene nation. Kopitar's conclusions were these: The urban Carniolan (spoken and older literary) language, marked by a noticeable amount of interdialectal (in phonomorphology) and interlingual (in lexis and syntax) interferences, cannot be a successful means of communication and education for the Slovene population of the countryside; its non-uniform linguistic structure (*Kauderwelsch!*) alone prevents it. It needs to be reformed for reasons both linguistic and national, anticipating the inclusion of Slovenes as a nation into the European cultural superstructure. The reform of the "urban" base was being brought about by seeking support in the folk speech of the rustic Slovene majority. It involved minute analysis of phonological and morphological dialectal phenomena and a scrutiny of the lexical and syntactical structure of Slovene in general. In the living speech of the Slovene countryman and in the folk verbal art, this structure seemed authentic and functional, and therefore suitable as the normative and stylistic model.

Ko prebiramo zanimivo Kopitarjevo slovnico,¹ ki vsebuje poleg razvojno zasnovanega glasoslovno-oblikoslovnega opisa kot neke vrste enciklopedija jezikoslovne vednosti še vrsto zanimivih, širše jezikovnih kontrastivnih primerjav, narečnih opazk ter spodbudnih družbeno-zgodovinskih razlag, naletimo med njimi tudi na kritično oceno »mestnega jezika«. Ta Kopitarjeva sodba opredeljuje sicer na splošno tedanji

¹ J. Kopitar, *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*, Ljubljana 1808.

govorjeni, a tudi pisni jezik mest na Kranjskem, zadeva pa nedvomno predvsem Ljubljano. Oprta je na Kopitarjevo mladostno izobrazbeno izkustvo, vezano na to mesto, čeprav so v njegovi sodobnosti morale biti podobne jezikovne razmere značilne tudi za mesta drugih slovenskih dežel tedanje Avstrije, o čemer, žal, vemo premalo (npr. Celovec, Kranj, Celje, ki so nedvomno bili dvojezični, ter Gorica in Trst z italijanščino na »višji ravni«). V tem kontekstu postaja vprašanje »mestnega jezika« še posebej zanimivo, saj se v določenem smislu prekriva s pojmovanjem nadnarečne zgradbe širše veljavnega knjižnega jezika oz. njegovim oblikovanjem v zgodnjem obdobju redko ohranjenih rokopisnih spomenikov. S tem pa je neposredno povezano tudi vprašanje njegovega funkcijsko-zvrstnega razpona v ožjem in širšem slovenskem jezikovnem prostoru.

Kopitar pravi: »/P/redstavimo si kranjskega pisatelja. Z osmim ali desetim letom je zapustil očetno slovansko ognjišče, da se vzgaja v nemškem mestu po Nemcih v nemškem jeziku za nemškega državnega služabnika. Sedaj mora svojo slovansko materinščino, ki je v tej starosti itak še ne obvladuje v njeni celoti, prijetno pozabljati, da mu postane naklonjena vladarica Teutona. Naj se mi ne oporeka, da se v mestih vendar tudi kranjsko govori ... / Trubarjevi nemčizmi / so cvetke iz mestne kranjščine ... Ti mestni otrobi so oni jezik, ki ga bodoči pisec čuje v letih svoje mladostne izobrazbe ...«²

Skušajmo to čustveno motivirano Kopitarjevo kritično oceno mestnega kranjskega jezika presojudati in osvetljevati v skladu z znanimi zgodovinskimi dejstvi, ki so pogojevala nihajoče vzpone in zastoje slovenske narodnostne skupnosti v času in prostoru. Skušajmo na vprašanje odgovoriti tudi s sociolingvističnega zornega kota, ki notranjejezikovno jezikoslovno analizo razširja na izvenjezikovne, družbene dejavnike jezikovnega razvoja — na tiste jezikovne ravnine, ki so v času in prostoru še posebej odraz družbenega življenja in njenih sprememb in se nam razkrivajo predvsem v besedišču in skladnji.

Nakazana analiza vseh jezikovnih ravnin bo pokazala, ali so, in kje so objektivni razlogi za upravičeno ali neupravičeno Kopitarjevo nejevoljo. Kopitar nam avtobiografsko slika usodno pot vzgoje marsikaterega izobrazbe željnega vaškega otroka in mladeniča, ki je ob prehodu iz svojega vaškega družbenega okolja poleg tujega jezika moral osvojiti tudi vrsto drugačnih družbenih navad, spoznati in obvladati svoj novi »govorni položaj«, če se je hotel uvrstiti med izobražence, ali pa je usodno

² Kopitarjeva Slovnica str. 53—55. Prevod citiram po I. Prijatelju, Duševni profili naših preporoditeljev. LZ 1921, 395.

ostal na pol poti, ko ga ne eno ne drugo družbeno okolje ni več sprejelo za svojega...

Tak dolgotrajni preobrazbeni in izobrazbeni potek, povezan s prehodom v uglednejši družbeni sloj, s praviloma višjo civilizacijsko življenjsko stopnjo, je Slovincem vse zgodovinsko obdobje od pokristjanjevanja v 8. in 9. stol. do prve svetovne vojne prinašal težke narodnostne izgube. S prestopom v višji družbeni sloj so se zveze z nižjim socialnim okoljem večinoma rahljale, dokler se niso s spremenjenim odnosom do maternega jezika bodisi socialno zaznamovane mestne govornice ali pa tudi le vaškega narečja dokončno pretrgale. Njen član, novi izobraženec, vezan po svojem delu, po svoji dejavnosti na nemško narodnostno skupino, ki je v slovenskem jezikovnem prostoru tvorila in razvijala »kulturno nadstavbo« oziroma birokratsko »superstrukturo«, se ji je prej ali slej bolj ali manj zavestno priključil. Vse starejše obdobje naše narodne zgodovine do 18. stoletja je bilo raznarodovanje vseh slovenskih družbenih slojev predvsem socialno motivirano, nikakor pa ne nujno. Prav tako ni dani »jezikovni položaj« enako prizadel vseh dejavnosti v enaki meri. Duhovščina, star slovenski trgovski mestni sloj, podeželsko plemstvo — vsi tisti, ki so vzdrževali delovne stike z najnižjim slojem prebivalstva v mestih in na podeželju, ki je bilo vedno slovensko, so kot sredstvo sporazumevanja gojili in uporabljali drugi »deželni jezik«. ³ Kakšen je bil ta »deželni jezik«? Ali le ožje vaško narečje, ali »mestni«, »boljši« jezik? Domnevamo, da je bil to bolj ali manj krajevno narečno obarvani nadnarečni tip tistega (knjižnega) jezika, ki se je razvijal v območju verskih središč (starih samostanov po mestih in deželi ali drugih cerkvenih središč) ali gosposčin, kjer je iskati izvore slovenskega poslovno-uradnega jezika. Ta tip jezika je zaradi življenjskega stila njegovih uporabnikov pridobil na pomenu tudi pri širših ljudskih množicah, ki so se ga skušale naučiti. Kakšne možnosti so pri splošni nepismenosti za to imele? Vse od baroka dalje, pa tudi prej, so se razvijale slikovite skupinske bogoslužne dejavnosti, kot so bila božja pota, pasijonske in druge verske igre, bratovščine in procesije, kjer so se razvijali cerkvena pesem, pridiga, molitveni obrazci. Vse to pa je pospeševalo osvajanje tistega jezika, ki je nastal v cerkvenem okviru in se

³ Opozarjam ob tem na izdajo P. Merkuja Slovenska plemiška pisma družin Marenzi—Coraduzzi s konca 17. stoletja, Trst 1780. Pisma nas pravzaprav ne smejo presenečati; so le dragocen dokaz dvojezičnosti plemičev po mestih in deželi. Čeprav so v vsebinskem pogledu le »potrošniška«, so v jezikovnem pogledu zanimiv primer prepletanja tradicionalno-knjižne jezikovne podlage z ožjenarečnimi glasoslovno-oblikoslovnimi značilnostmi 17. stoletja.

kolikor mogoče izenačeval že zelo zgodaj, že pred dejavnostjo protestantov v 16. stoletju. Dogmatsko zasnovani janzenizem je ob koncu 18. stoletja te dejavnosti v splošno nezadovoljstvo zatiral,⁴ je pa s pospeševanjem uvajanja osnovnega šolstva vprašanje slovenskega knjižnega jezika na svoj način aktiviral in naporna iskanja pospešil. Le izjemne osebnosti naše zgodovine so ob ugodnejših osebnih ali idejno-družbenih pogojih zavest pripadnosti slovenski etnični skupnosti ohranjale. V 16. stoletju jo je predvsem Trubar gojil, razvijal in razvil do tiste zrele stopnje, da nam je (dokončno) podaril knjigo z dovolj izoblikovanim knjižnim jezikom za svoj čas, ko je šlo res za prvi knjižni poskus slovenskega jezika v tisku. Vendar ta jezik, ki ga je pisal, predpostavlja že starejši obstoj in razvoj. Je dediščina tiste obredne govorne tradicije (molitev, petje, pridiga), ki se je oblikovala v okviru cerkvene organizacije na Slovenskem. To se zdi tem bolj očitno, ker je znano, da je Trubar deloval kot pridigar v Trstu in Laškem dobrih sedem let, preden je prišel v Ljubljano. Razen tega sam imenuje ta jezik »kranjski«, ne npr. ljubljanski; torej gre za jezik, ki je moral biti v rabi tudi na tistih delovnih mestih »Kranjske«, kjer je Trubar deloval.

Ob koncu 18. stoletja pa je Kopitar ob ugodnejših, narodnostni prebui bolj naklonjenih pogojih, ob mentorju in mecenu Zoisu, ob njegovem intelektualno razgibanem omizju, ta »krajnski jezik« spoznaval, osvajal,⁵ ga s svojim rodnim gvorum soočal, ga kritično znanstveno pretresal ter se zavedel njegove pomembne družbene in kulturološke vloge. Prav ta vidik pa je narekoval temeljito prenovu knjižne osnove na vseh ravneh jezika.

Jezikovna analiza »starega krajnskega jezika« ali tudi njegove govorne različice, mlajšega »mestnega jezika«, ki ga je Kopitar predvsem odklanjal, kaže, da gre pri tem sistemu za dva nasprotujoča si dejavnika: za medsebojno učinkovanje narečno neskladno razvitih pojavov v časovnem razvoju — in za učinkovanje nesorodnega, tujega jezikovnega sistema na domači, ustaljujoči se besedno-skladenjski sistem. Gre za dve vrsti jezikovnega prepletanja ali interference: za mednarečno in medjezikovno.

⁴ J. Gruden, Pričetki našega janzenizma; Janzenizem v našem življenju 1777. Čas X, 1916.

⁵ S. Suhadolnik, Kopitarjeva (dopisovalna) slovenščina. Referat na zborovanju Slavističnega društva Slovenije, Nova Gorica — september 1980. Navedeno slovensko jezikovno gradivo dokazuje, da je Kopitar v svojih pismih rabil »rahlo poknjizen jezik ljubljanskih izobražencev iz začetka 19. stoletja, ki ima za osnovo kmečki govor, zgornje plasti pa so obremenjene z mestno, tujih interferenc polno govorico, in se razlikuje od vseh znanih jezikovnih vzorcev tistega obdobja, tudi Vodnikove in Primčeve korespondenčne slovenščine.

Slovenski govorni jezik Ljubljane (ali tudi drugih mest Kranjske) se je, kot vsa druga slovenska narečja, razvijal v času in prostoru; obe ti koordinati ga neprestano oblikujeta. Njegov zemljepisni prostor je zgodovinsko pogojeno stičišče treh narečnih skupin (dolenjske, gorenjske in rovtarske) z različno razvitimi glasoslovno-oblikoslovnimi, delno tudi leksikalnimi sistemi. Preplet nekaterih teh značilnosti je v mestnem govoru Ljubljane že iz zgodnje narečne glasoslovne cepitve (predvsem refleksi za *jať*, ki se kažejo v razmerju *eĭ* : *e* in *i* : *e* ter *u* : *o* za cirkumflektirani *ō* in izglasni nenaglašeni *-o*, itd.) v določeni meri soudeleženi, kar je razvidno iz najstarejše ohranjene jezikovne pisne podobe.⁶ Povezan je z dotokom prebivalstva iz neposredne okolice.⁷ Socialni sestav mesta je bil raznovrsten in v nenehnem spreminjanju. Mesto je obvladovalo nemško plemstvo; uradniški, obrtniški in trgovski sloj nemškega, delno tudi židovskega pokolenja, pa je dotekal vse od 13. stoletja.⁸ Ob teh meščanih je bil prisoten del slovenske duhovščine — po izvoru in jeziku, star slovenski trgovski sloj, pretežno pa dotekajoča slovenska fizična delovna sila — služinčad. Da ti priseljenci tujega (in tudi »domačega«) izvora niso v zadovoljivi meri osvajali že itak pogovorno neustaljenega glasoslovno-oblikoslovnega sistema, je razumljivo, obenem pa je tudi njihov tuji jezik vplival na slovensko besedišče in skladnjo v govorni in pisni jezikovni različici, v kolikor se je pred protestantizmom ta gojila. Nemške in italjanske popačenke, ki so posledica prvotne »mestne« dvojezičnosti, so že v najstarejših ohranjenih molitvenih obrazcih zastopane (npr. Rateški rokopis še malo, več Stiški rokopis in Alasijev Vocabolario

⁶ Neenotnost glasoslovnega in oblikoslovnega razvoja, ki kaže pretežno na gorenjski ali dolenjski narečni prostor, je pred tiskano knjižno tradicijo v slovenskem jeziku najbolj vidna iz Priseg mesta Kranja (J. Pajk, Izvestja gimnazije Maribor 1870) in Priseg mesta Ljubljane (V. Oblak, Trije slovenski rokopisi iz prve polovice XVII. stoletja, LMS 1887). Kasneje je predvsem v Škofjeloškem pasijonu (1721) zaznaven nov dotok nekaterih pojavov, značilnih za rovtarsko narečno skupino. Podobno prepletanje knjižne tradicionalne podlage z ožjenarečnimi pojavi je značilno tudi za Alasijev slovar (Vocabolario Italiano e Schiauo, Videm 1607), zlasti pa za kratek trojezični slovarček z zgledi besedil za praktične vsakdanje potrebe tujcev-popotnikov, ki je natisnjen kot dodatek v tretji izdaji Bohoričeve slovnice (Celovec 1758, priredba v nemščini).

⁷ Dotok podeželskega prebivalstva v mesta, torej tudi v Ljubljano, se je povečal posebno v času turških vpadov na Slovensko ozemlje, že pred začetkom slovenske tiskane knjige. J. Gruden pravi naslednje: »Pritisk v mesta je bil zelo živahen, zlasti odkar se je položaj kmetov proti koncu srednjega veka zelo poslabšal in so mesta nudila večjo varnost pred sovražnimi napadi. Leta 1478 je dal cesar Friderik III. Ljubljančanom pravico, da smejo sprejemati v mestno zidovje tudi s kmetov pobegle ljudi... (Zgodovina slovenskega naroda I, Celovec, 1902, 402).

⁸ O tem podrobneje M. Dolenc, Pravna zgodovina za slovensko ozemlje; poglavje Stanovi in sloji (str. 76, 96–97), Ljubljana 1935.

itd.), zlasti pa so pogoste v vseh tiskanih nabožnih delih, rokopisnih zapiskih priseg, urbarjev, patentov itd., vse od 16. do konca 18. stoletja.

Tako je nastajal mestni govor Ljubljane, kjer gre po Kopitarjevi sodbi za prvotno dolenjsko osnovo, ki so jo polagoma prekrivale gorenjske glasoslovno-oblikoslovne značilnosti. Do 16. stoletja se je verjetno v mestu že ustalil tisti glasoslovno-oblikoslovni sistem, ki je značilen za slovenske protestantske pisce. (Riglerjeva teza o izvoru slovenskega protestantskega jezika, katerega osnova je govor Ljubljane.) Vendar ne bo napak, če žarišče naddialektalnega bogoslužnega jezika pred ustanovitvijo ljubljanske škofije (1461) iščemo predvsem v območju stiške opatije (ustanovljena l. 1136), naši najstarejši srednjeveški kulturni ustanovi z imenitnim skriptorijem, bogato knjižnico, z lastno šolo za vzgojo domačega duhovniškega naraščaja in trajno uporabo treh jezikov (latinškega, nemškega, slovenskega).⁹ V območju njene posesti, ki se je raztezala od Ljubelja do Kostanjevice (z raznimi presledki seveda, o tem glej J. Grebenc, *Gospodarska ustanovitvev Stične ... Stična Samostan 1973*) po Dolenjskem in Notranjskem, je bil nedvomno v rabi isti tip bogoslužnega jezika. Stiški rokopis iz prve polovice 15. stoletja je le drobec, slučajno ohranjen dokaz te prakse. Izkazuje pa tiste glasoslovno-oblikoslovne in leksikalne stalnice, ki so nadalje značilnost Trubarjevega knjižnega jezika, le da je Trubar načrtno opuščal dvoglasnik *ej* za dolgi *jat*, kot je dokazal Rigler¹⁰ in da je njegov sestav kratkih nenaglašanih samoglasnikov že prizadela delna redukcija, v jeziku stiških obrazcev pa je ta še zelo arhaičen.¹¹ Z ustanovitvijo ljubljanske škofije se je glede na

⁹ Kulturnozgodovinska dejavnost kot tudi gospodarski pomen Stične v slovenskem prostoru vse do ukinitve samostana za Jožefa II sta kot spodbudni dejavniki za razvoj slovenskega bogoslužnega jezika premalo upoštevana. Velevažni so odnosi te versko-kulturne ustanove z oglejskim patriarhatom, kamor je vodila stara pot mimo znamenitega samostana benediktincev, Štavana (romanja, sejmi, trgovina) pri Trstu, opozoriti pa je treba predvsem na zveze Stične z Vetrinjem na Koroškem in na zveze obeh samostanov s cistercijskim samostanom v Kostanjevici na Dolenjskem itd. Zanimiva dejstva in podatki so dostopni v knjigi J. Gregoriča *Cistercijani v Stični*, Stična 1980.

¹⁰ J. Rigler, *Začetki slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana 1968.

¹¹ Težnja po ukinitvi dvoglasnika za *jat* je opazna tudi že v stiških spovednih obrazcih. Poleg primerov z razvojno ustreznim refleksom *ej* za dolgi *jat* (npr.: *smeymi chudeymi deyli*, do *ŷeyga* mall itd.), ki se prenašajo tudi v neupravičene položaje, se pojavljajo primeri z *e* (npr. *ŷwete nedele*, *ŷweft will*, *ze yzpouem*, *ze odpouem*). Prav tako je v nekaterih položajih, kjer zasledimo pri Trubarju *u*, zapisan *o* (npr. *moyga* atiče, *moyo* pocuro, *pokorn*, *ynuo* za *inu*, itd.) Na zvezo s Koroško pravzaprav opozarja I. Grafenauer v razpravi *Poglavje iz najstarejšega slovenskega pismenstva* (III. Očitna spoved Stiškega rokopisa, ČJKŽ 8, 1951, str. 106—117). Glede na trajne, stare zveze z Vetrinjem (cistercijski samostan iz leta 1141) je domneva o kroženju predlog za molitvene obrazce z enega (samostanskega) območja v drugo območje povsem srejemljiva. Na zvezo s koroškim prostorom »namigujejo« še nekatere kasnejše knjižno-

organizacijo in vlogo te nove ustanove knjižnojezikovno žarišče pomaknilo v prostor, kjer gre, kot dokazujejo delno prisežni obrazci (Prisege mesta Kranja in Ljubljane), predvsem pa knjižni jezik protestantov¹² za prekrivanje tega arhaičnejšega sistema z nekaterimi gorenjskimi, celo rovtarskimi narečnimi pojavi (pojavljajo se različice: *ei:e* za dolgi jat, *i:e* za nenaglašeni jat, *u:o* za cirkumflektirani *ô*; *-u: -o* za izglasni nenaglašeni *-o*; *šč:š*; *dl:l* v deležnikih *padla : pala*; *-om : -am* v or. ed. m. ter daj. mn. m. itd.). Jezik kot sporazumevalno in sporočevalno celoto pa tvori še drugi pomenski oziroma poimenovalni pol, slovar, ki ima svojo zelo zanimivo oblikovno zgradbo, a je kot oblikovno-pomenski sestav neprimerno bolj odprt kot ožjeslovnični sistem jezika. Ta poimenovalcec designatov, označenega, se z realijami vred bolj ali manj spreminja; v večji meri je odvisen od družbenih razmer, kulturnih in življenjskih pogojev določene etnične skupine. Izbor besed, njihov pomenski razpon, prenos itd. pa določata območje in značaj človekove dejavnosti, v tem pogledu postaja važen »govorni položaj«. Mesto in vas (če upoštevamo le to socialno nasprotje) si stojita trajno nasproti. Besedni in skladenjski sestav razvijata v skladu s potrebami in nameni sporočanja glede na dejavnosti, ki jih gojita. Te so v mesto poslovno-administrativnega in kul-

normativne značilnosti. Zadnji stiški opat pred razpustom Stične, Fr. Ksav. Taufferer, je napisal »Kratki sapopadik kershanskiga navuka sa otroke inu kmetishke ludy (Ljubljana 1770), ki naj bi bil, kot navaja A. Gspan, pisan tradicionalno v dolenskem narečju (SBL 12. zv., Ljubljana 1980, str. 18–19). Delo je napisano v vzornem knjižnem jeziku druge polovice 18. stoletja pred nastopom Pohlinovih in Japljevih jezikovnoreformnih poskusov. Zanimivo je, da ga predvsem Gutsmanovim normativnim nazorom bliža dosledno fonetična pisava deležnika na *-l* (npr. *oftou*, *po/vetiu*, *poftaviu*, *fturiu* itd.) in šibka stopnja redukcije. Jezik tega dela, ki je imel pet izdaj (1770, 1773, 1801, 1804 in 1805), je treba z ozirom na dejavnost Stične še posebej raziskati. Primerjaj še J. Gregorčič, Krščanski nauk in pridiga na Slovenskem, Bogoslovni vestnik 39, 1979, št. 4, 489–497.

¹² Po novejši tezi J. Riglerja gre pri Trubarju in protestantskih piscih za jezik Ljubljane kot največjega mestnega kulturnega središča. Pred Riglerjem se je preveč poudarjalo stališče, da je Trubar v knjigo uvedel svoje dolensko raščičansko narečje. Že Kopitar je trdil, da so Trubarjevi »nemčizmi« cvetke iz »mestne kranjščine«, pri čemer je mislil predvsem na besedišče in skladnjo, ki sta še premalo raziskani. Če bolj pozorno zasledujemo Trubarjevo izobrazbeno pot in pridigarsko dejavnost po raznih mestih »Krajske«, moramo določen pomen pripisati Trstu; prvo Trubarjevo službeno mesto, kjer je pet let deloval kot pridigar, preden je prišel v Ljubljano, pa je Laško, mestece na meji dolenske in štajerske narečne skupine. Šele od tam je leta 1535, nedvomno že kot izkušen govornik, pridigar, prišel v Ljubljano, kjer je z raznimi krajšimi ali daljšimi presledki bival deset let. Vprašanje »mestnega jezika« oziroma vprašanje oblikovanja slovenskega knjižnega jezika sploh dobiva ob novih najdbah, pa tudi ob novih osvetlitvah znanih dejstev širše in globlje razsežnosti. Zanimiv prikaz Trubarjevih nazorov in namenov, kot so razložljivi iz njegove korespondence s sodobniki, pa tudi iz njegovih samostojno napisanih uvodov, je podan v knjigi J. Humarja Primož Trubar rodoljub ilirski, Koper (Lipa), 1980.

turološkega značaja in dajejo jeziku povsem drugačne možnosti razvoja kot podeželje z ustaljeno stvarno in duhovno kulturo. Ker je »ključne govorne položaje« v obdobjih, o katerih gre beseda, obvladoval v mestih, tako tudi v Ljubljani, nemški jezik, je ob njem »deželni jezik« na besedni in skladenjski ravni doživljal pogoste neugodne preobrazbe. S prevzemom tujega besedišča, ki se je oblikoslovno sicer podrejalo pravilom slovenskega jezika, so ostajale neizkoriščene besedotvorne možnosti slovenskega besednega sistema, opuščale so se stare domače besede (npr. *sodnik* — *rihtar*) ali spreminjale in ožile svoj pomen (npr. *život* — *življenje* : *život* — *telo*). V mestnem jeziku se je uveljavila vrsta besednopomenskih skupin tujega izvora. Prevzeti so bili številni cerkveni in upravni izrazi (*gnada*, *žegen*, *ajfer*, *joger*, *far*, *špiža*; *firšt*, *rat ratuš*, *rihtar*, *purgermajster*, *burgar*, *vahtar*, *nuc*, *mitel*, *col* itd.), imena za vršilce dejanj, za razna dejanja in stanja, imena prevzetih predmetov in civilizacijskih naprav. Priseljeni obrtniki so ohranjali tujejezična poimenovanja (npr. *bognar*, *žnidar*, *šuštar*, *furman* itd.), ki so vse do danes ohranjena v pogostih priimkih tega izvora. To besedišče se je s trgovino (potujoči sejmi in prevozništvu) širilo tudi na podeželje, zato po slovenskih narečjih delno še obstaja. Da so se v povedih mestnega govora nizale domače in tuje besede spricho dvojezičnega prebivalstva, ni presenetljivo. Posledice tega so dobro vidne zlasti v pisni različici starejšega knjižnega jezika vse od 16. do konca 18. stoletja; predvsem v prevodih, kjer je dobesedna prestava različnih skladenjskih vzorcev zelo pogosta.

Ob teh dejstvih se je Kopitar zamislil, ko je zapisal, da izobraženec misli predvsem nemško. Te pojave je poznal iz »kranjskega knjižnega jezika« in žive mestne govorice. Jezik s takimi značilnostmi ni prijetno deloval na njegovo kritično gorenjsko uho. Iz navedenih razlogov ga je dojemal kot nepravilno, neestetsko, neprijetno zmes, ki ni imela niti enotnega glasoslovno-oblikoslovnega niti besedno-skladenjskega izvora.

Znano je, da je bil kot razgledan jezikoslovec, poznavalec klasičnih jezikov in književnosti, občudovalec bogatega ljudskega slovstva pri Grkih, Srbih in drugih narodih, vse življenje hud nasprotnik vsakršne jezikovne mešanice; priznaval ni niti srbohrvaškega jezika kot »samostojne« tvorbe. Razlog za kritiko mestnega jezika je bil torej jezikoslovnega značaja, poudarjal pa je Kopitar ob njej še druge važnejše družbene dejavnike. Uveljavitev nove, to je govornonarečne osnove osrednjega slovenskega jezika je vsebovala pomembne družbeno-humanistične razsežnosti. Predpostavljala je možnosti narodnostnega in kulturnega razvoja naj-

širših plasti podeželskega naroda, ki ni obvladalo nemščine, s tem pa je bilo zadrževano tudi v svojem socialnem razvoju. Kopitar se je zavedal, da tak sistemsko neenoten jezik ne more postati vesplošen nosilec narodne kulturne nadstavbe rojakov (bil je spričo svoje neregularnosti tudi neprimeren za učenje), mislil pa je predvsem na izobrazbo ljudstva, kot njegovi sodobniki, prosvetljenci. Ob študiju »krajnskih bukev« in spoznavanju sodobnega mestnega jezika je iskal nove vidike, ki bi ustrezali danim razmeram in potrebam. Zato ga poskusi njegovih prosvetljenih predhodnikov in sodobnikov nikakor niso zadovoljili. Odklanjal je Pohlino poskus (približevanja k živemu mestnemu jeziku),¹³ zadovoljila pa ga ni niti Japljeva odločitev za knjižno tradicijo. Oba poskusa je namreč bremenila ista pomanjkljivost — glasovno-oblikoslovna neenotnost ter besedno-skladenjsko kalkiranje, čeprav sta oba pisca prizadevno »ukinjala« številne »grehe« preteklosti. Kako v praksi rešiti to zahtevno in zapleteno vprašanje? Tem bolj zahtevno, ker niti Kopitarju niti njegovim učencem sam pojem niti stanje »ljudskega« jezika, ki je bil razdrobljen v številna, še nikomur dovolj znana narečja, ni bilo jasno. Ljudski jezik (to je — govorjeni jezik deželanov) naj bi bil predvsem izhodišče za skladdenjsko in besedno prenovo, ker ga ni v tolikšni meri bremenil vpliv tujega jezikovnega sistema. Zakonitosti slovenske skladnje je bilo treba prepoznati v živih narečjih ljudskega jezika oziroma ljudski besedni umetnosti (živ ljudski govor, ljudska pesem, ljudsko pripovedništvo). Splošna razumljivost, osvojljivost, razvojna pravilnost — to so bila nova merila za preoblikovanje jezikovne knjižne osnove.¹⁴

Pomembno pa je, da se je Kopitar skoraj tristo let za Trubarjem ponovno odločil za jezik večine. Trubar se je tako odločil spričo splošnega neznanja nemščine, ki je takrat opredeljevalo Slovenca, Kopitar pa zato, da bi bila vsem rojakom omogočena izobrazba v maternem jeziku. Šlo je za slovnično jezikovno osnovo, za normo, ne za zvrstnostno-stilistično nadstavbo knjižnega jezika. Vsak poskus v tej smeri pa je bil poln težav in neuspehov. Da sam o praktičnih rešitvah tega novega, iz ljudske govorne osnove izhajajočega knjižnega jezika, ni imel povsem jasne predstave, dokazuje njegovo nezadovoljstvo ob Primčevem delu. V Nemško-Slovenskih Branjah (1812) je Primic prvi praktično poskušal najti »združevalne možnosti« jezika vsaj na leksikalni ravni, upoštevajoč besedišče vseh, v Kopitarjevi slovnici nakazanih narečnih skupin ter navezoval

¹³ M. Orožen, Pohlino jezikoslovno delo, Jis 1970/71, št. 8, 250—254.

¹⁴ O tem, kako je neizobraženi vaščan, ali tudi meščan, osvajal in posnemal njemu tuje knjižne leksikalne in skladdenjske značilnosti, poroča M. Ravnikar v uvodu Žgodb; npr. »namest lim spovd opravil reče sim spovd dölj položil«.

osebne stike s Korošci in Štajerci, o čemer je dovolj dokazov v njegovi korespondenci.¹⁵ Primic še ni uspel kot skladijski prevajalec. Pravo slovnično ravnotežje je na vseh ravneh jezika vzpostavil šele Metelko; veljalo pa je predvsem za osrednji prostor.

Prebujni narodne zavesti, s tem tudi pogojem za oblikovanje vsem Slovencem skupnega knjižnega jezika, pa so bili ob koncu 18. stoletja naklonjeni še drugi idejno-politični dogodki in vzroki.¹⁶ V Evropi so se majali temelji fevdalizma. Sicer kmalu zadušena gesla francoske revolucije — o svobodi, enakosti in bratstvu — so povzročila važne miselne premike. Zbudilo se je zanimanje za malega človeka. Spomnimo se Beaumarchais-Linhartovega Matička. Bil je služabnik, a vendar glavni junak in pozitivna oseba komedije! Pisatelj ga meri z grofom in njegovimi uradniki! V tedanji razredno razslojeni družbi je začel pozornost vzbujati tudi mali, preprosti, prirodni človek. »Samorastniki« so postali predmet opazovanja in spoznavanja, kar je moralo privedi do novega vrednotenja ljudskega jezika, ki je ohranjal svežo, elementarno poimenovalno silo. Strogo usmerjena, točno normirana klasično-tehnicistična dovršenost in enoličnost besedne umetnosti prosvetljenstva se je začela razklepati, odpirati.¹⁷ V ospredje se tudi v umetnosti nasploh prebijajo narava, človek, čustvo: življenje dobiva nove oblike. Rastoče zanimanje za naravni način življenja, smisel za eksotičnost, vse to je odkrilo tudi duhovne vrednote »malega človeka«. Ljudska duhovna kultura — ljudska pesem, ep, pripovedke, bajke — so odkritje stoletja! Posredna vzpodbuda, ki je ogrela tudi Kopitarja in vplivala na njegovo pojmovanje o vrednotah ljudskega jezika, pa je bila izdaja Herderjevih narodnih pesmi *Stimmen der Völker in Liedern* (1807) ter njegove tople misli o Slovanih. Ti motivi so poleg narodnoprporodnih misli in načrtov Zoisovega kroga delovali na Kopitarja, da je v času, ko je ljudska du-

¹⁵ F. Kidrič, *Korespondenca Janeza Nepomuka Primica 1808—1813*, Ljubljana 1934.

¹⁶ O vplivih Herderja, Macphersona, Byrona, Adelunga, Schlötzerja, Dobrovskega in drugih, ki so jih naši prosvetlenci in romantiki (dobro) poznali, je dovolj podatkov v naših literarnozgodovinskih delih, ki obravnavajo to zanimivo obdobje. S posebnim ozirom na Kopitarja pa jih razčlenjuje J. Pogačnik v svojem poljudno napisanem monografskem prikazu *Jernej Kopitar (Znameniti Slovenci)*, Ljubljana 1977.

¹⁷ Kot je razvidno iz zanimive razprave I. Bajerowe (*Wpływ techniki na ewolucję języka polskiego*, Kraków 1980), se tudi v sodobnem kritičnem odnosu do tehnicistično prenasičenega, brezosebno hladnega jezika (po svoji odtujenosti od človeka in prirode, odtrganosti od poznavanja in razumevanja realij, sveta in življenja v nekem smislu spominja na klasicistično togost), že zaznava premik k naravnosti in čustvovanju. Posebej avtorica opozarja na grozljivost tehnicističnih prisposob kot npr. *seks-bomba* — in na njihov asociativni izvor, ki kaže na intelektualistično in poslovno-potrošniško udejstvovanje in dejavnost.

hovna kultura v vsej Evropi postajala osrednji predmet zanimanja, nova vrednota, tako odločilno posegel v razvoj slovenskega in srbohrvaškega knjižnega jezika v 19. stoletju.¹⁸

Kopitarjeva slovnica nosi zelo določen naslov — je »Slovnica slovenskega jezika na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem«. Pove nam, da se je Kopitar pokrajinskega narečnega knjižnega izročila in razcepljenosti govorov dobro zavedal, ne pa vseh vprašanj, ki so bili povezani s konkretnim ubesedovanjem. Sam ni poskusil izdelati knjižne »sinteze«; podal je le metodološki vzorec za glasoslovno-oblikoslovni opis »kranjskega jezika«, pri čemer je pojave vrednotil razvojno in soočal jezikovna dejstva osrednjega narečnega prostora (gorenjščine—dolenjščine). Zanimivo, da je »ljubljanščino« občutil kot dolenjščino, o kateri je pravilno sodil, da je arhaičnejša od gorenjščine. Gorenjski dialekt mu je bil »bolj izbrušen«. Zakaj? Nedvomno zaradi enoglasniškega samoglasniškega sistema, blagozvočnosti samoglasniških kakovosti in kolikosti.¹⁹ To mnenje o »izbrušenosti« gorenjščine pa je Kopitar lahko delno opiral tudi na knjižni jezik druge polovice 18. stoletja, kjer je prisotna vse močnejša izmenjava starejših knjižnih pojavov v korist številnih glasoslovno-oblikoslovnih pa tudi besedno-skladenjskih značilnosti gorenjščine. V tiskanih delih so te smernice vidne od Basarja in Paglovca dalje, svoj vrh pa dosežejo pri Japlju (Pridige, prevod Biblije) ob koncu 18. stoletja, kjer je stopnja stilistične izdelanosti besedila (izbor besed v sobesedilu, pogovorna in pesniška frazeologija) najbolj opazna in — nova.²⁰

¹⁸ Kopitarjeva pozitivna vloga v zvezi z delom V. Karadića je v srbohrvatici vseskozi deležna prave pozornosti. Slovenci se premalo zavedamo, da je Kopitarjev znanstveni ugled in delež v razvoju evropske jezikoslovne in filološke znanosti pomenjal tudi uveljavitev in priznavanje slovenskega naroda v evropskem prostoru — in to v času, ko se je bilo treba za priznavanje narodnostnih pravic doma boriti še vse 19. stoletje! Kopitar in Miklošič sta v mednarodnem prostoru kot znanstvenika opravila tisto pomembno poslanstvo, ki ga je v mejah ožje domovine opravila Prešernova poezija. Oboje je bilo enako potrebno in pomembno.

¹⁹ Kasnejše dialektalne raziskave so sodbo glede razvojne stopnje dolenjščine in gorenjščine potrdile. Da je gorenjski enoglasniški samoglasniški sistem drugoten, je dokazal T. Logar (Dialektološke študije: I. Dialektična podoba zgornje Savske doline; II. O štajerskem substratu govorov v Tuhinjski dolini in črnem grabnu; III. Karakteristika in klasifikacija gornje-savinjskih govorov; SR V—VII 1954), mlajšo razvojno stopnjo izkazuje tudi konzonantizem, potrjujejo pa jo predvsem številne spremembe soglasniških sklopov, ki so posledica močne popolne redukcije nenaglašanih samoglasnikov.

²⁰ V že navedeni razpravi J. Glonar navaja, kako hude posledice je bogoslužnemu jeziku »prispeval« janzenizem na Kranjskem. Baročna govorniška in pridigarska tradicija je bila prekinjena, stari priročniki (npr. Basar, Svetokriški) odstranjeni. Japelj se je pri priredbi Pridig (1794) oprl na janzenistične vire, zato jih preveva povsem drug, logično-racionalistični duh; v jezikovno-normativnem pogledu, zlasti na stilistični ravni, so pomemben dosežek.

Z odločitvijo o prenovi knjižne jezikovne osnove Kopitar gotovo ni nameraval rušiti zgodovinskih temeljev slovenskega knjižnega izročila — nasprotno, želel jih je vzpostaviti dosledneje. V pisni in govorni jezikovni različici je želel ustaliti le slovnčni red — izoblikovati kolikor mogoče enovit glasoslovno-oblikoslovni sistem, kar pri tolikih različicah v narečjih slovenskega jezika ni bilo tako preprosto. Zato je bilo osnovno vprašanje zanj — vprašanje pisave.²¹ Ob teh prizadevanjih pa moramo upoštevati napore, ki so jih predvsem njegovi učenci (Metelko, Danjko, Jarnik in drugi) tvegali za uspešno ustalitev glasoslovnega sistema slovenskega knjižnega jezika v začetku 19. stoletja. Šlo je za ustalitev glasov, ki bi bili etimološko združevalni, da bi nadalje v slovenskem narečno razcepljenem prostoru lahko učinkovali povezujoče. Isto pa je bilo treba doseči tudi na drugih jezikovnih ravninah: ukinjati vse ožjenarečno glasoslovno-oblikoslovno, kot tudi vse tujejezično v skladnji in besedju.

Prostorski in časovni okvirji »slovenskega« in »slovanskega« v jeziku v tem času še niso bili dovolj razmejeni, zato je Kopitarjev »puristični« nazor le enostranski. Razmejiti je želel predvsem neslovansko od slovanskega, do natančnejših razmejitev ob presoji jezikovnih pojavov je prihajalo šele kasneje v skladu v narodnostno-družbenim razvojem posameznih slovanskih narodov in njihovih jezikov. Zato v tej prvi fazi »čiščenja« knjižnega besedišča prevzem besedotvornih vzorcev ali besed iz »stare slovenščine« ali drugih slovanskih narečij, knjižnih jezikov, slovanskih narečij, pomenja le zapolnitev »primanjkljaja« ob izločanju manj razumljivih tujkov. Previdnost je bila še posebej umestna ob vprašanjih skladenjskih vzorcev, za katere so iskali ustrezne ljudske vire in potrdila v ljudski duhovni kulturi. Zato naj bi bil ljudski jezik »višje stopnje« ustrezna sistematska podlaga, nikakor pa ne nekultivirano kmečko »rovčarstvo«, kakor je to težnjo po prenovi knjižnega besedja z narečnim v Novi pisariji poantiral Prešeren... Ni naključje, da je še v prvih slovenskih Berilih za srednje šole, ki jih je od leta 1850 dalje izdajal Miklošič s sodelavci, težišče prav na slovenskem in slovanskem ljudskem slovstvu. Sam Miklošič je prispeval prevode čeških ter poljskih pripovedk in pesmi.

Izvajalci Kopitarjevih nazorov o prenovi slovenskega knjižnega jezika so bili vsi izobraženci kmečkega porekla (Jarnik, Ravnikar, Metelko, Slomšek, Cigler itd.), kot tudi Čop in Prešeren. Vsi so, vsak s svo-

²¹ O Kopitarjevih slovnčnih rešitvah glej razpravi: J. Toporišič, *Kopitar-Prešern, Čop in H. Orzechowska, Skladnia między wierszami Gramatyki B. Kopitara; Romantika, Obdobja 2, Ljubljana 1981.*

jega zornega kota, sprejemali ali odklanjali te nazore, v praksi pa so gradili na pozitivni ljudski jezikovni kulturni dediščini. V skladnji in besedju so se opirali na svoje narečne sisteme, saj v tem pogledu v osrednjem jezikovnem prostoru ni usodnejših razlik — slovar pa že po svoji funkciji ostaja vedno bolj odprt tudi za sprejem besed iz drugih slovenskih narečij — in za novotvorbo po na novo odkritih besedotvornih vzorcih.

Da je bil začetek oblikovanja slovenskega knjižnega jezika v smislu Kopitarjevih splošnih smernic težak, poln nejasnosti, kažejo vsa zgodnja poljudnovzgojna tiskana besedila. Odločitve bi bile lažje, če bi bilo jezikovno gradivo »ljudskega jezika« v celoti znano, vendar bi na drugi strani množica raznovrstnih dejstev oblikovanje knjižne norme, ki je bila nujno potrebna, nedvomno zavirala. Nova skladijska in leksikalna podoba, povzeta po ljudskem jeziku v najboljšem pomenu te besede, se je v slovenskih stvaritvah 30. let 19. stoletja že trdno zasidrala. Ta novi slovnični sistem je v celoti sprejel tudi Prešeren; prav v njegovi poeziji je ubeseden z nepričakovano lahkoto in prožnostjo, skladijsko in besedno raven jezika pa je pesnik razvil še v izvorno stilnost, ki je postala podlaga pesniškega izražanja vse 19. stoletje. S Čopom sta poskrbela za daljnosežno umetniško-jezikovno nadstavbo, rod »utilitarcev« janzenistov pa je s svojo vztrajno, zvrstno zasnovano »ljudsko jezikovno šolo« skrbel za normativno kultiviranost tedaj še skromnega slovenskega knjižnega uporabnika. Tako je spor, v naši strokovni literaturi, imenovan »abecedna vojska« — in »cenzurni« spor ob četrtem zvezku Kranjske čbelice, dal pozitivne rezultate.²¹ Ti stremljenji, katerih »spiritus movens« je bil Kopitar, sta kljub nasprotjem izoblikovali smiselno in ustrezno jezikovnoumetniško in jezikovnonormativno podlago, na obeh pa se je vse 19. stoletje dokaj uspešno razvijala slovenska jezikovna in umetniška kulturna nadstavba. Kopitar je svoj namen dosegel.

²² Glej A. Slodnjak, Spremna beseda, Faksimile prve izdaje »Krajske čbelice«, Monumenta litterarum slovenicarum 6, MK Ljubljana 1969, 3–45.

SUMMARY

1. Historical sociolinguistics provides one more viewpoint for examining the justness of Kopitar's criticism of the "oppidan Carniolese" (his Grammar of 1808) and the wider social motives which dictated a reform of the "urban" base of standard Slovene by placing the standard on the contemporary folk speech of the Slovene countryside.

2. A linguistic analysis of older standard Slovene (between the 16th and the end of the 18th c. (and even of the still older manuscripts) demonstrates that literary texts, especially translations (which predominated), were burdened with the interference of interdialectal and interlingual influences, the former being characteristic of the phonological and morphological system, the latter of the lexical and syntactical levels of the language.

3. The city of Ljubljana, geolinguistically situated at the junction of the three central dialect groups (Lower Carniolan, Upper Carniolan, and Rovte), had been receiving an influx of population from the adjacent dialectal areas, while the economic and political circumstances ever since the 15th c. had facilitated a systematic immigration from the German-speaking parts of the state in the areas of administration (the aristocracy), craftsmanship, and commerce. In a similar way as today, the immigrants partly adopted the "primary" grammatical system of the urban speech and partly influenced it with their dialectal or foreign-language traits.

4. The "urban-speech" phenomena, lexical and syntactical in particular, are the result of bilingualism, or, rather, the social and political circumstances which restricted the speech situations of Slovene speakers and subordinated them to the German (and partly Italian) "infrastructure" (bilingually motivated social stratification).

5. The change of this type of linguistic situation was necessitated by two important reasons: linguistic aspects anticipated a regularity of the standard-language structure harmonious with the developmental trends within the Slovene language in general; while the political, social, and humanitarian reasons supported the introduction and the establishment of the language of the majority, unencumbered with foreign elements and serving as a basis for the general education and the new Slovene cultural superstructure.

6. The realization of this plan was connected with detailed investigation of Slovene dialectal features pertaining to grammar and lexicon as well as with studying Slovene folk literature, which was to show, as a practical model, the "new" syntactical and stylistical starting-points to the evolving common Standard Slovene.